

นาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

The Essence of the Isan Dance by Chaweewan Phantu, National Artist

สุธิวัฒน์ แจ่มใส¹, ปัทมาวดี ชาญสุวรรณ²

Sutiwat Jaemsai¹, Pattamawadee Chansuwan²

Received: 28 March 2022

Revised: 22 June 2022

Accepted: 28 June 2022

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ มีความมุ่งหมาย 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการในด้านศิลปะการแสดงของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ 2) เพื่อศึกษานาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ โดยศึกษาจากเอกสารงานวิจัยและข้อมูลภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่างได้แก่ กลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน กลุ่มผู้ปฏิบัติจำนวน 6 คน และผู้ให้ข้อมูลทั่วไปจำนวน 20 คน รวมทั้งสิ้น 33 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วยแบบสำรวจแบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ ที่มีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้างแล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) หมอลำฉวีวรรณ พันธุ เกิดมาในตระกูลหมอลำและได้รับการฝึกหัดหมอลำตั้งแต่เยาว์วัยจากศิลปินหมอลำชั้นครูของภาคอีสานหลายท่าน อาทิ หมอลำชาลี ดำเนิน หมอลำคำภา ฤทธิ์ทิศ หมอลำบุญเพ็ง ฝ้ายผิวชัย และหมอลำคำปุ่น ฟุ้งสุข เป็นต้น ด้วยศิลปินผู้มีบุคลิกภาพสง่างาม กระแสเสียงไพเราะ มีลูกคอละเอียดถึง 25 ชั้น มีทำนองการลำและลีลาวาดฟ้อนอันเป็นเอกลักษณ์แบบฉบับของตนเอง เป็นผู้อนุรักษ์ทำฟ้อนพื้นเมืองอีสานไว้ได้อย่างสมบูรณ์ 2) นาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ คือ “ก้มต่ำ รำกว้าง ไม่หวงตัว” คำนิยามอันเป็นหัวใจสำคัญในการฟ้อนอีสานที่ได้บัญญัติองค์รวมของการฟ้อนอีสานไว้เป็นแบบอย่างในการปฏิบัติท่าทางของการแข็งและการฟ้อนของอีสาน จากคำนิยามของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ นำมาสู่บทบาทที่ถูกกล่าวขานว่าเป็นหมอลำที่ “ฟ้อนงาม” อันเกิดจากกระบวนการความรู้ความสามารถด้านการฟ้อนอีสานอันเกิดจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาจนเชี่ยวชาญ เกิดเป็นทักษะและมีลักษณะเฉพาะตัวที่เด่นชัดของการใช้ร่างกายตั้งแต่ศีรษะ มือ แขน ไหล่ ลำตัว และเท้า อันเป็นส่วนประกอบของลีลาท่าฟ้อนที่สะท้อนให้เห็นถึงสุนทรีย์และความงามแบบท้องถิ่นอีสาน

คำสำคัญ: นาฏยลักษณะ, ฟ้อนอีสาน, ศิลปินแห่งชาติ

¹ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

² รองศาสตราจารย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

¹ Masters Degree Student, Department of Fine - Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University

² Associate Professor, Faculty of Fine - Applied Arts and Cultural Science, Mahasarakham University

Abstract

This research studied the essence of Isan dance by Chaweewan Phanthu, a national artist. Its purpose was. - 1) to study the development in the performing arts of Chaweewan Phanthu, and 2) to study the essence of Isan dance of Chaweewan Phanthu. We reviewed research papers and field data from the sample group of 33 people comprising a group of 7 experts, 6 practitioners, and 20 general informants. Research instruments were a survey, an observation form, an interview form that was both structured and unstructured. The results were presented using descriptive methods.

It was found that. - 1) Mor Lam Chaweewan Phanthu was born in the Mor Lam family and was trained since a young age by many master Mor Lam artists from the Isan region, such as Mor Lam Chalee Damnoen, Mor Lam Khampha Ritthit, Mor Lam Boonpeng Pewchai and Mor Lam Khampun Fungsuk etc. These artists had a graceful personality and melodious intonation that has 25 layers of detailed tremolo, and also a unique melody and style. These musicians are the ones who perfectly preserves the traditional Isan dance posture. 2) the essence of Mor Lam Chaweewan Phanthu's Isan folk dance is "bow low, wide dance, don't hold back", a definition that is at the heart of the Isan dance that has stipulated the holistic aspect of the Isan dance as a model for performing the gestures of the dance. The definition of Mor Lam Chaweewan Phanthu consequently leads to a role that is said to be a "beautiful dance" originating from the process of knowledge and ability in Isan dance, arising from the accumulated experience and expertise. It has been formed into a skill and distinctive character of using the body from the head, hands, arms, shoulders, body, and feet, which are components of the dance style that reflects the local Isan aesthetic.

Keywords: The essence, isan dance, national artis

บทนำ

การฟ้อนของภาคอีสานเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ของท้องถิ่นที่มีพื้นเพมาจาก 2 ทาง คือ การฟ้อนในพิธีกรรม เช่น ฟ้อนในลำผีฟ้า และการฟ้อนในพิธีเซิ้งบั้งไฟ ทำฟ้อนในการลำผีฟ้าสังเกตได้ว่าเป็นการฟ้อนแบบดึกดำบรรพ์ของชุมชนโบราณที่ใช้ฟ้อนเป็นเครื่องมือสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ส่วนการฟ้อนในชบวนแห่เซิ้งบั้งไฟเป็นการจัดรูปชบวนที่มีแบบแผน มีการกำหนดท่าทางและมีการตั้งชบวนและแปรแถวเพื่อให้เกิดความ

สวยงามเป็นวิวัฒนาการจากการลำผีฟ้า นอกจากนี้ยังพบว่ามี การที่ มาจากความเชื่อของชาวอีสานเกี่ยวกับภูตผี ฟ้อนอีสานที่ปรากฏในพิธีกรรมเหล่านี้ลักษณะท่าทางการฟ้อนอยู่ทั่วไปในการแสดงหมอลำเมื่อพิจารณาจากวิวัฒนาการของหมอลำพื้น หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน และหมอลำประยุกต์ตามลำดับพบว่า การฟ้อนในหมอลำเหล่านั้นมีการเพิ่มขึ้นในจำนวนท่าที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน (ยุทธศิลป์ จุฑาวิจิตร, 2539, หน้า 43)

ฟอนอีसानมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปตามยุคสมัย พัฒนาการด้านสมอง สติอารมณ์ และปัญญาความเจริญทางเทคโนโลยีล้วนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่างๆ เมื่อฟอนอีसानพัฒนามาสู่ยุคในปัจจุบันจึงทำให้เกิดความแปลกใหม่ หลากหลาย และซับซ้อนมากขึ้น การฟอนอีसानที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ ฟอนในพิธีกรรม เป็นการฟอนเคลื่อนไหวคล้ายกับการฟอนของมนุษย์สมัยดึกดำบรรพ์ เป็นการเคลื่อนไหวไปมาอย่างเป็นอิสระ (สิทธิธรินทร์ ภูแก้ว, 2550, หน้า 97-99)

การจัดทำเป็นหลักสูตรปฏิบัติในชั้นเรียนของสถาบันการศึกษาทางนาฏศิลป์หรือในโรงเรียนมีการสร้างสรรค์การฟอนอีसानฉบับมาตรฐานไว้เพื่อเป็นเกณฑ์ในการวัดผลการศึกษา ความตายตัวของท่าฟอนอีसानจึงได้รับการพัฒนาขึ้น ผู้ที่มาเพิ่มความงามให้แก่ฟอนอีसानคือบรรดาครูอาจารย์นาฏศิลป์ในวิทยาลัยนาฏศิลป์และสถาบันราชภัฏในอีसान ที่คิดประดิษฐ์รับเอาอีसानขึ้นใน 3 ทศวรรษที่ผ่านมาเป็นจำนวนมาก เพื่อสร้างเอกลักษณ์นาฏศิลป์ของท้องถิ่น ครู อาจารย์ ส่วนใหญ่เป็นครูละครรำตามแบบนาฏศิลป์ของหลวง จึงทำให้ฟอนอีसानกับรำภาคกลางปะปนกันตามธรรมชาติ (สุรพล วิรุฬห์รักษ์, 2547, หน้า 201-202)

ในปัจจุบันมีพัฒนาการของการฟอนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เกิดจากกระแสของการสร้างสรรค์ผลงานในสถาบันการศึกษา การนำหลักนาฏศิลป์ไทยหรือสากลมาปรับใช้กับฟอนอีसान การประชันขันแข่งการฟอนเพื่อชิงรางวัล รวมถึงการจัดการประกวดวงโปงลางที่พยายามพัฒนาให้มีความแตกต่างและแปลกใหม่ จนทำให้เกิดรูปแบบการฟอนอย่างหลากหลายจนในบางครั้งทำให้ก้าวข้ามความเป็นอัตลักษณ์ของการฟอนพื้นบ้านอีसानจนไม่สามารถแสดงลักษณะของการ

ฟอนอีसानได้ถูกต้องและชัดเจน ด้วยคนส่วนใหญ่มองว่า การฟอนพื้นบ้านอีसानมีความเป็นอิสระสูง และไม่มีข้อจำกัดตายตัว แต่ความจริงแล้วการฟอนของอีसानมีนาฏยลักษณะเฉพาะที่แสดงความเป็นตัวตนที่เป็นสุนทรียะในพื้นที่นั้น

การฟอนของภาคอีसानยังมีนักวิชาการรวมถึงศิลปินพื้นบ้านบางท่านพยายามให้คำอธิบายอัตลักษณ์ของนาฏยศิลป์อีसानว่า “ก้มต่ำ รำกว้าง ไม่หวงตัว” แต่ก็ยังมีการตั้งคำถามและโต้แย้งกันในกลุ่มนักวิชาการและศิลปินพื้นบ้านว่าเป็นเช่นนั้นหรือไม่ ดังจะเห็นจากวรรณกรรมอีसानหลายเรื่องที่ระบุการฟอนของอีसानนั้นเป็นการ “แอ่นแอ่นฟอน” หรือท่าทางการฟอนในฮูปแต้ม (จิตรกรรมฝาผนัง) และการฟอนในพิธีกรรมของชาวอีसानที่เน้นการแอ่นตัวมากกว่าการก้ม (ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ, 2532, หน้า 18)

จากข้อถกเถียงนี้ผู้วิจัยมีแนวคิดที่จะนำเอาคำนิยามของการฟอนอีसानมาอธิบายให้เห็นถึงรูปแบบเฉพาะตัว เพื่อให้การฟอนอีसानมีแบบอย่างในการปฏิบัติที่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของการฟอนพื้นถิ่นไว้ได้ ผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาคำนิยามการฟอนอีसान “ก้มต่ำ รำกว้าง ไม่หวงตัว” ของฉวีวรรณ พันธุ เนื่องจากเป็นศิลปินหมอลำฝ่ายหญิงที่มีประสบการณ์ในการแสดงหมอลำจากอดีตจนถึงปัจจุบัน และเป็นที่ยอมรับในกลุ่มศิลปินหมอลำและสถาบันการศึกษาว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูง และได้รับขนานนามว่า “ราชินีหมอลำ” คนแรกของประเทศไทย อีกประการสำคัญ คือ ได้รับเชิดชูเกียรติให้เป็น “ศิลปินแห่งชาติ” สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ปีพุทธศักราช 2536

หมอลำฉวีวรรณ พันธุ นอกจากจะเป็นผู้มีปฎิภาณไหวพริบด้านการด้นกลอนลำที่เฉียบแหลม มีลีลาการฟอนด้วยท่วงท่าที่สง่างาม

สามารถแสดงความเป็นตัวตนได้อย่างชัดเจน และได้รับการถ่ายทอดศิลปะการแสดงหมอลำ จากศิลปินที่มีชื่อเสียงของภาคอีสานหลายท่าน ถือได้ว่าเป็นบุคคลสำคัญของวงการ “นาฏยศิลป์อีสาน” ในการบุกเบิกฟ้อนอีสานให้ก้าวเข้าสู่งานวิชาการพร้อมทั้งยกระดับศาสตร์และศิลป์ของ ศิลปะพื้นถิ่นอีสานให้เป็นที่ยอมรับ อีกทั้งยังเป็น “นักนาฏยประดิษฐ์อีสาน” ที่ได้สร้างสรรค์ชุดการแสดงพื้นเมืองอีสานตลอดระยะเวลาที่ทำการสอนในวิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด นอกจากนี้ยังเป็นผู้รวบรวมทำฟ้อนหมอลำกลอนมาเรียบเรียงเป็น “ท่าฟ้อนแม่บทอีสาน” ที่เป็นต้นแบบของการฟ้อนอีสานและถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนทางด้านนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสานของสถาบัน การศึกษาหลายแห่ง อีกประการสำคัญคือ คำนิยามการฟ้อนอีสานที่ฉวีวรรณ พันธุ ได้บัญญัติขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติท่าฟ้อนอีสานให้เกิดความสง่างาม ยังคงเป็นแบบอย่างให้ผู้ปฏิบัติทางด้านนาฏยศิลป์พื้นเมือง ได้ยึดถือกันมาจนถึงปัจจุบัน

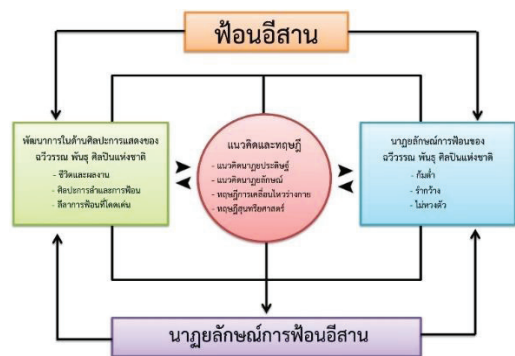
ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าคำนิยามในการฟ้อนอีสาน “ก้มต่ำ ร่ากว้าง ไม่หวงตัว” ของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ คือ นาฏยลักษณะพื้นฐานของการฟ้อนอีสานที่จะทำให้วัฒนธรรมการฟ้อนของอีสานมีรูปแบบเฉพาะท้องถิ่นที่แสดงตัวตนได้อย่างชัดเจน ด้วยการนำมาอธิบายจากนามธรรมให้เป็นรูปธรรม โดยผ่านหลักการแนวคิดทฤษฎีทางนาฏยศิลป์ และมิติทางศิลปะการแสดงจะทำให้การฟ้อนของอีสานมีความเป็นนาฏยลักษณะที่ชัดเจนมากขึ้น สามารถนำไปต่อยอดพัฒนาเป็นองค์ความรู้เพื่อเป็นแบบอย่างในการสร้างสรรค์ผลงาน และยกระดับศาสตร์ทางการแสดงนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสานให้มีมาตรฐานทางวิชาการต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการในด้านศิลปะการแสดงของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ
2. เพื่อศึกษานาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้ศึกษานาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ โดยนำแนวคิดนาฏยลักษณะ ของ ชมนาด กิจจันทร์ และทฤษฎีการเคลื่อนไหวร่างกาย ของ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ เพื่อนำมาศึกษาพัฒนาการในด้านศิลปะการแสดงของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ และนาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

ภาพประกอบ 1 แผนผังกรอบแนวคิดในการวิจัย
ที่มา: สุธิวัฒน์ แจ่มใส, 2565

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการศึกษา 4 วิธี คือ

1. ศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องด้านการฟ้อนพื้นเมืองอีสาน และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์นาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ
2. ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์จากประชากรตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive sampling) เพื่อเก็บข้อมูลแบ่งได้ 3 กลุ่ม ได้แก่

- กลุ่มผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญด้านนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสาน ได้แก่ ฉวีวรรณ พันธุ, ฉลาด ส่งเสริม, ทรงศักดิ์ ประทุมสินธุ์, จีรพล เพชรสม, ผศ.ดร.ยุทธศิลป์ จุฑาวิจิตร, ชุมเดช เดชภิมล, ดร.พรสวรรค์ พรดอนก่อ

- กลุ่มผู้ปฏิบัติทางด้านนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสาน ได้แก่ ผศ.ดร.มนูศักดิ์ เรืองเดช, ดร.นฤปดินทร์ สาลีพันธ์, ดร.ชัยณรงค์ ต้นสุข, พร ยงดี, พงศธร ยอดดำเนิน, ธีรวัฒน์ เจียงคำ

- กลุ่มบุคคลทั่วไป ประชาชน นักเรียน นักศึกษา จำนวน 20 คน

3. การสังเกต ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เข้าร่วมฝึกปฏิบัตินาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานร่วมกับหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติและวิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้สังเกตจากวีดีโอการแสดงของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

4. เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ เพื่อให้ทราบถึงข้อมูลและตรวจสอบเนื้อหาวิเคราะห์ด้วยภาพประกอบโดยมีขอบเขตดังนี้

4.1 เพื่อให้ทราบถึงพัฒนาการทางด้านศิลปะ การแสดงของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

4.2 เพื่อให้ทราบถึงนาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

5. วิเคราะห์ข้อมูลผ่านการใช้แนวคิดนาฏยลักษณะและทฤษฎีการเคลื่อนไหวร่างกาย เพื่อนำมาวิเคราะห์และนำเสนอในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษา

จากการศึกษานาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ พบว่า

1. พัฒนาการในด้านศิลปะการแสดงของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

1.1 ชีวิตและผลงานด้านศิลปะการแสดงของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

หมอลำฉวีวรรณ พันธุ เกิดมาในตระกูลหมอลำโดยบิดาประกอบอาชีพหมอลำซึ่งสืบทอดกันมาจาก รุ่นทวด จนมาถึงหมอลำฉวีวรรณเป็นรุ่นที่ 5 ของตระกูล หมอลำฉวีวรรณเริ่มเข้ามาศึกษาในด้านหมอลำตั้งแต่เยาว์วัยโดยบิดาคือนายซาลี ดำเนิน เป็นครูที่สอนหมอลำคนแรก เมื่อครั้งเยาว์วัยหมอลำฉวีวรรณ มีความใฝ่ฝันว่าอยากเป็นครูแต่ความฝันก็ต้องสลายเพราะบิดาสอนอยู่เสมอว่า “ลูกหมอลำต้องเป็นหมอลำ ลูกครูจึงเป็นครู” ตั้งแต่นั้นมา บิดาได้ส่งไปเรียนหมอลำกับพี่สาวต่างมารดา คือ หมอลำทองดี ดำเนิน ที่นครหลวงเวียงจันทน์ ขณะที่อยู่กับพี่สาวหมอลำฉวีวรรณได้คิดค้นทำนองลำที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตัวเองจากการผสมผสานทำนองลำของบิดาและพี่สาวจนสามารถแตกงานในด้านทำนอง ต่อมาจึงได้ฝึกเรียนลำต่อที่สำนักงานหมอลำอาจารย์ทองลือ แสนทวีสุข เมื่อหมอลำฉวีวรรณอายุได้ 16 ปี มีแวວความเป็นศิลปินเต็มตัวได้ออกลำคู่กับหมอลำทองคำ เฟ็งดี โดยการลำออกอากาศที่สถานีวิทยุกระจายเสียง ว.ป.ถ. 6 และสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยเป็นประจำ เริ่มจากการนำนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องนางแดงอ่อนมาลำออก อากาศจึงเกิดเป็นทำนองหมอลำเรื่องต่อกลอนทำนองอุบลขึ้น ในปี พ.ศ. 2507 หมอลำฉวีวรรณ และหมอลำทองคำได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวาง จนได้ก่อตั้งคณะหมอลำเรื่องต่อกลอนขึ้นโดยที่ประชาชนตั้งชื่อคณะว่า “รังสิมันต์” โดยเริ่มต้นมีสมาชิกเพียง 11 คน หมอลำฉวีวรรณ พันธุ รับบทเป็นนางเอก คู่กับหมอลำทองคำ เฟ็งดี รับบทเป็นพระเอก ในช่วงนี้เองคณะหมอลำรังสิมันต์ได้มีชื่อเสียงโด่งดังและออกตระเวนแสดงหมอลำไปทั่วภูมิภาค (ราชันย์ เจริญแก่นทราย, 2554, หน้า 66)

ภาพประกอบ 2 หมอลำฉวีวรรณ พันธุ
ในบทบาทนางมโนราห์
ที่มา: ฉวีวรรณ พันธุ, 2517

หมอลำฉวีวรรณ พันธุ เป็นศิลปินที่มีเอกลักษณ์ เป็นแบบฉบับของตนเอง มีพรสวรรค์เฉพาะที่สร้างความประทับใจแก่ผู้ชมมายาวนาน ได้แก่ เป็นผู้มีความคล่องแคล่วว่องไว กิริยานุ่มนวล งามสง่า ลีลาवादฟ้อนงดงาม มีแบบฉบับเป็นของตนเอง กระแสเสียงไพเราะ มีเสียงก้องกังวานไพเราะ มีลูกคอละเอียดถึง 25 ชั้น สามารถเอื้อนไต่ยาวนาน และมีเทคนิคพิเศษในการเล่นลูกคอที่สะกดผู้ฟังได้ มีความรู้ความสามารถในการแต่งกลอนลำได้ถูกต้องตามแบบฉันทลักษณ์อีสาน สามารถด้นกลอนและพลิกแพลงบทกลอนลำได้อย่างชำนาญ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่เด่นที่สุดหาหมอลำคนใดเทียบไม่ได้

ปัจจุบัน หมอลำฉวีวรรณ พันธุ หรืออาจารย์ฉวีวรรณ ดำเนิน อายุ 77 ปี ยังคงทำหน้าที่ศิลปินผู้เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมอีสาน และครูผู้สั่งสอน อบรมถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับศิษย์รุ่นแล้วรุ่นเล่า หมอลำฉวีวรรณ พันธุ ได้กล่าวว่า “ตามปกติคุณแม่สมควรที่จะหยุดพักการแสดงได้แล้ว แต่ในสิ่งที่ตัวแม่ต้องรับผิดชอบคือ ประการแรกเราเป็นมรดกสุดท้ายของตระกูล ประการที่สองเราเป็นผู้รักษามรดกเหล่านี้ให้แผ่นดินอีสาน ยิ่งเห็นลูกหลานในปัจจุบันยังไม่มี ความเข้าใจ

เรื่องของหมอลำ คำว่า “หมอลำ” เป็นมรดกของประมาณค่าไม่ได้ เพราะฉะนั้นแม่ก็ต้องรับและดูแลไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่” (ฉวีวรรณ พันธุ, 2564: สัมภาษณ์)

1.2 ศิลปะการลำและการฟ้อน

ศิลปะการลำ หมอลำฉวีวรรณ พันธุ เป็นศิลปินหมอลำที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมจากมหาชนตั้งแต่ พ.ศ. 2507 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีผลงานกลอนลำเป็นจำนวนมากเป็นกลอนลำที่ได้มาจากการสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต จากคำกลอนของนักเขียนกลอนลำหรือปราชญ์ผู้รู้ในท้องถิ่น และกลอนลำที่ประพันธ์ขึ้นเอง เนื้อหาที่ปรากฏในกลอนลำของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ส่วนใหญ่เป็นเนื้อหากลอนลำที่สะท้อนภาพวัฒนธรรมอีสาน สามารถแบ่งได้ 6 ประเภท ได้แก่ 1. กลอนลำที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต 2. กลอนลำที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสถานที่สำคัญ 3. กลอนลำที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม 4. กลอนลำที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา ประเพณีและพิธีกรรม 5. กลอนลำที่เกี่ยวข้องกับตำนานหรือประวัติศาสตร์ 6. กลอนลำเบ็ดเตล็ด

ศิลปะการฟ้อน ท่าฟ้อนของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ส่วนใหญ่มีพื้นฐานมาจากกิริยาสามัญของสัตว์ มนุษย์ การเลียนแบบธรรมชาติ และวรรณกรรมท้องถิ่น ในท่าฟ้อนเหล่านี้เป็นท่าทางที่หมอลำฉวีวรรณได้สั่งสมมาตั้งแต่เริ่มฝึกหัดหมอลำและการสั่งสมประสบการณ์จนเกิดทักษะในการปฏิบัติท่าฟ้อนจนพัฒนาเป็นลีลาท่าทางเฉพาะตัวได้อย่างงดงาม ลีลาท่าฟ้อนที่โดดเด่นของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ สามารถจำแนกได้ดังนี้

- ท่าฟ้อนเกี่ยว มีจำนวน 6 ท่า ได้แก่ ท่าบัวคว่ำ-บัวหงาย ท่าปิดป้อง ท่ารำสาย ท่าเกี่ยวล่าง ท่าจิวต่องต้อน ท่านาดเกี่ยวเกล้า
- ท่าฟ้อนแม่บ่ออีสาน มีจำนวน 11 ท่า

ได้แก่ ท่ากาทากปีก ท่านกเจ้าบินวน ท่าอีแหล้ว
เช่นเอาไก่อ้อย ท่านกยุงลำแพน ท่าพรหมสีหน้า
ท่าหลิกแม่เมีย ท่าสักกะลันตำข้าว ท่าเกี่ยวขู้
ท่าหยิกไหล่ลายมวย ท่าลำเพลิน

- ท่าฟ้อนที่สืบเนื่องมาจากวรรณกรรม
ท้องถิ่น มีจำนวน 8 ท่า ได้แก่ ท่าแหวน้ำ ท่าสวยดิ่ง
ท่าภูเขน ท่าตีกองน้ำ ท่าอู่นมโนราห์ ท่าไชร่ปีก
ท่าไชร่ปีกไชร่หาง ท่าปลดหาง

- ท่าฟ้อนอิสระ เป็นท่าฟ้อนที่ไม่มีการ
กำหนดชื่อท่าสามารถฟ้อนท่าใดก็ได้ตามความ
พึงพอใจของผู้ฟ้อน

2. นาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ

จากการศึกษา นาฏยลักษณะการฟ้อน
อีสาน มีนักวิชาการหลายท่านได้แสดงทรรศนะ
ความหมายที่แตกต่างกันออกไปตามความรู้ ความ
เข้าใจ และประสบการณ์ที่ถูกสั่งสมเพื่อนิยามเป็น
แนวความคิดให้ปรากฏเป็นชุดข้อมูลเพื่อนำมา
ปฏิบัติใช้ในแวดวงนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสาน ด้วย
เหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเกิดแนวคิดที่จะศึกษา
ความหมายนาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานของ
หมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ ในประเด็น
การบัญญัติคำถึงลักษณะการฟ้อนอีสานที่ว่า “ก้ม
ต่ำ รำกว้าง ไม่หวงตัว”

2.1 นาฏยลักษณะการฟ้อนอีสานจาก
คำนิยามของฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ
หมอลำฉวีวรรณ พันธุ ที่ได้บัญญัติคำนิยามของ
การฟ้อนอีสานไว้ว่า “ก้มต่ำ รำกว้าง ไม่หวงตัว”
เป็นคำเฉพาะที่ทุกพื้นที่ในอีสานมักนิยมใช้ในการ
อธิบายถึงลักษณะของการฟ้อนอีสาน

2.1.1 คำนิยามอันเป็นหัวใจสำคัญ
ในการฟ้อนอีสานที่สะท้อนความเป็นตัวตนในการ
ฟ้อนของคนอีสานของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ

ก้มต่ำ คือ มีลักษณะการเคลื่อนไหว
ร่างกายโดย ส่วนของศีรษะและลำตัวโน้มลงมา
ด้านหน้าให้บริเวณหลังของผู้แสดงระนาบเป็น
เส้นตรงเมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เกี่ยวกับระดับ
ความโค้งของสันหลังในส่วนของตำแหน่งตั้งต้น
คือ ยืนตรง 0 องศา ระดับการก้มของลำตัวให้
บริเวณส่วนโค้งของหลังจากจุดตั้งต้นให้อยู่ใน
ระดับ 60-80 องศาซึ่งเป็นตัวบ่งชี้นาฏยลักษณะ
เฉพาะของการฟ้อนอีสานอันแสดงถึงความ
แข็งแกร่ง หนักแน่นและมั่นคง

ภาพประกอบ 3 ก้มต่ำ
ที่มา: สุธิวัฒน์ แจ่มใส, 2565

รำกว้าง คือ วิธีการใช้มือและแขน
ของนาฏยศิลป์อีสานทางของหมอลำฉวีวรรณ
พันธุ มิได้กำหนดพื้นที่ในการเคลื่อนไหวอย่าง
ตายตัวโดยส่วนใหญ่ลักษณะของการใช้มือให้
ปลายนิ้วมือ อยู่ระดับไหล่เหยียดแขนออกด้านข้าง
ลำตัว ไม่นิยมให้บริเวณส่วนของแขนหักข้อศอก
ให้เกิดเป็นโค้งอย่างนาฏยศิลป์แบบราชสำนัก
นอกจากนี้คำว่า รำกว้าง ยังหมายถึงลักษณะการ
ใช้มือจีบม้วนสลับกันไปมาวาดแขนขึ้นสูงเหนือ
ระดับศีรษะ มีชื่อเรียกเฉพาะว่า ท่าเกี่ยวเกล้า

แสดงถึงความสง่างามและความภูมิฐาน จากค่านิยมการรำกว้างหากพิจารณาจากองศาของการเคลื่อนไหวร่างกายอธิบายได้ว่า ระดับของมือจากจุดตั้งต้นโดยประมาณ 50 องศา จากนั้นใช้ส่วนของแขนเคลื่อนไหวลีลาท่าทางจากจุดตั้งต้นถึงระดับไหล่ประมาณ 90 องศาและขึ้นสูงเหนือระดับศีรษะประมาณ 180 องศา

ภาพประกอบ 4 รำกว้าง
ที่มา: สุธิวัฒน์ แจ่มใส, 2565

ไม่หวงตัว คือ การใช้พลังในการขับเคลื่อนไหวร่างกายด้วยความแรงของพลังเป็นการปลดปล่อยร่างกายในการเคลื่อนไหวลีลานาฏยศิลป์อีสานให้เป็นอิสระ พลั้วไหวไม่เกร็งตัวให้เป็นแบบแผน ฟ้อนให้มีลีลาและเอกลักษณ์เฉพาะโดยอาศัยอวัยวะส่วนต่างๆ ในร่างกาย ประกอบกับลักษณะการปฏิบัติการเล่นเครื่องดนตรีระนาด การวางมือ การตีโหม่ง การแอ่นตัว การก้มต่ำ การรำกว้าง การส่ายสะโพก และการย่อท่าแบบพิเศษเรียกว่า ดินเตี้ยจึงจัดได้ว่าเป็นส่วนสำคัญในการฟ้อนอีสาน

ภาพประกอบ 5 ไม่หวงตัว
ที่มา: สุธิวัฒน์ แจ่มใส, 2565

2.1.2 นียมการฟ้อนอีสานที่ปรากฏในนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสาน ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบกลุ่มตัวอย่างของนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสานกับค่านิยมการฟ้อนอีสาน โดยแบ่งตามกลุ่มวัฒนธรรมของภาคอีสาน เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มวัฒนธรรมอีสานเหนือ

ลักษณะการก้มต่ำในท่าฟ้อนผู้ไทย เรณู ปรากฏอยู่ 3 ท่า ได้แก่ ท่าโยกหรือท่าเตรียม ท่ากาเต้นก้อนซี้โถ และท่ารำสาย (ผู้ชาย) ปรากฏมีลักษณะพิเศษที่สอดคล้องกับค่านิยมการฟ้อนอีสานคือ การก้มตัว เป็นการโน้มลำตัวไปข้างหน้าท่ามุม 45 องศา กับแนวตั้ง เมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์เกี่ยวกับระดับความโค้งของสันหลังมีดีกรีการก้มของลำตัวที่ใกล้เคียงกับท่าก้มต่ำ โดยเฉพาะท่าทางของนักแสดงชายที่ปรากฏลักษณะการก้มในที่ในบางท่ามีการโน้มลำตัวขนานลงกับพื้น

ลักษณะการร่ากว้างในท่าพ้อนผู้ไทย เรณูปรากฏอยู่ 3 ท่า ได้แก่ ท่านกระบายเลียบ หาด ท่ารำสาย (ผู้หญิง) และท่าถวยพระยาเถน มีลักษณะพิเศษของท่า คือ ผู้แสดงจะต้องกางแขน ออกข้างลำตัว ให้แขนตั้งทั้งสองข้างทั้งท่าของผู้ หญิงและผู้ชายแต่อยู่คนละระดับ เป็นการวาดแขน ออกเป็นวงกว้างจากจุดเริ่มต้นเคลื่อนไหวไปจนถึง ระดับไหล่ ซึ่งสอดคล้องกับคำนิยามการพ้อนอีสาน คำว่า ร่ากว้าง

ลักษณะไม่หวงตัวในท่าพ้อน ผู้ไทยเรณู ปรากฏอยู่ในทุกกระบวนท่าแต่ ท่าที่ปรากฏเด่นชัดจำนวน 2 ท่า ได้แก่ ท่า กาเต้นก้อนข้าวเย็น (ท่ารำม้วน) และท่ารำ เพลิน เป็นท่าทางที่เน้นการเคลื่อนไหวร่างกาย และปลดปล่อยร่างกายมากเป็นพิเศษ เช่น การ สายสะโพกของผู้หญิงในท่ารำม้วนที่มีความพลิ้ว ไหว การยกเท้าสลับกันไปมาทั้งข้างหน้าและ ข้างหลังของผู้ชายอย่างเต็มที่เพื่ออวดฝีมือและ พละกำลัง เป็นลักษณะการเคลื่อนไหวร่างกายที่ สอดคล้องกับคำนิยามการพ้อนอีสาน คำว่า ไม่ หวงตัว

กลุ่มวัฒนธรรมอีสานใต้

ลักษณะการก้มต่ำในท่ารำเรือ มกัณฑ์รำ ปรากฏอยู่ 3 ท่า ได้แก่ ท่าเข็บเข็บ (เขย ชวน) ท่ารำมะมวด (เข้าทรง) และท่าอมตุก (พาย เรือ) ลักษณะท่ารำดังกล่าวมีการรำที่ต้องโน้มลำ ตัวและก้มตัวไปข้างหน้าและการย่อเข้าโดยให้หัว เข้าของเท้าข้างหลังตกลงที่กลางน่องเพื่อเป็นการ ย่อสุดตัว อันเป็นลักษณะเฉพาะแบบดั้งเดิมซึ่ง สอดคล้องกับลักษณะการก้มต่ำในคำนิยามการ พ้อนอีสานของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ

ลักษณะการร่ากว้างในท่ารำเรือ มกัณฑ์รำ ปรากฏอยู่ 4 ท่า ได้แก่ ท่าซารายัง (เดิน ออก) ท่ากัญจัญเจก (ท่าเขียดตะปาด) ท่าอันซอง เสนงนบ (วิวแดงเขางาม) และท่ามังกิวลจองไค

(บายศรีสู่ขวัญ) ซึ่งลักษณะท่ารำ ทั้ง 4 ท่า มีระดับ การตั้งวงสูงเสมอไหล่ เป็นระดับเดียวกันกับท่ารำ กว้างของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ

ลักษณะการไม่หวงตัวในท่าเรือ มกัณฑ์รำ มีการย่อเท้าและการกดตัวแบบมากเป็น พิเศษซึ่งเป็นโครงสร้างท่ารำที่สำคัญมากของการ รำเรือมกัณฑ์รำ มีการทิ้งน้ำหนักตัวในการยุบและ ดึงจังหวะตัวขึ้นในการยัด มีการติดเท้าหรือยกเท้า ขึ้นทันทีหลังจากแตะพื้น โดยเฉพาะการทรงตัว และการก้าวเท้ามีการย่อตัวลงมากเป็นพิเศษ คือ หัวเข่าของเท้าที่อยู่ข้างหลังตกลงที่กลางน่องของ เท้าข้างหน้า จากลีลาท่ารำดังกล่าวเป็นการปลด ปล่อยร่างกายในการเคลื่อนไหวให้เป็นอิสระมาก เป็นพิเศษไม่เกร็งส่วนใดส่วนหนึ่ง ซึ่งสอดคล้อง กับคำนิยามคำว่า ไม่หวงตัว ของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ

2.2 นาฏยลักษณะการพ้อนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ

2.2.1 ลักษณะเฉพาะในการ เคลื่อนไหวร่างกายที่ปรากฏในการพ้อนของ หมอลำฉวีวรรณ พันธุ สามารถสรุปได้ดังนี้

ลักษณะการใช้มือและแขน ขณะ ที่พ้อนนิยมกระดิกนิ้วมือไปมาบางช่วงขณะเป็น ระยะเวลาเป็นเทคนิคการทำให้นิ้วมือมีความพลิ้วไหว และมีเสน่ห์ การจีบมือ เป็นลักษณะม้วนข้อมือ มีการกดนิ้วโดยที่นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ไม่จรดกัน เป็นการจีบแบบนาฏยศิลป์อีสาน การพ้อนนิยม วาดแขนจากระดับต่ำกว่าหน้าท้องโดยตะแคง ฝ่ามือเข้าหาลำตัวก่อนที่จะวาดมือขึ้นด้านบน ให้แขนเหยียดตั้งระดับไหล่

ลักษณะการใช้เท้าและขา มีการใช้ จังหวะเท้าที่หลากหลายพบมาก คือการก้าวไขว้ และการสไลด์เท้า มีการแบ่งสัดส่วนของเท้าและมือ ที่ชัดเจน ขณะที่พ้อนมีการย่อเข้าอยู่ตลอดเวลา เพื่อเป็นการกดตัวให้มีความนุ่มนวล การย่อเท้า

จะยกเท้าขึ้นสูงประมาณ 30-35 เซนติเมตร แต่ไม่ทิ้งน้ำหนักหรือวางเท้าแรง น้ำหนักตัวส่วนใหญ่จะอยู่ที่ปลายเท้า มีการใช้จังหวะเข้าที่เรียกว่า การหม่เข้าในท่ายกเท้าก่อนก้าวเท้าไขว้ไปข้างหน้า

ลักษณะการใช้ไหล่และลำตัว มีการยืด-ยุบลำตัวและเข้าให้เข้ากับจังหวะ ทั้งในลักษณะการเคลื่อนที่และอยู่กับที่ มีลีลาการยกไหล่ และสะบัดไหล่ด้วยการทิ้งน้ำหนักลงที่ไหล่ทั้งสองข้าง สามารถใช้ไหล่ให้สอดคล้องกับการวาดลำแขนได้อย่างสง่างาม

ลักษณะการใช้ศีรษะและสายตา ในท่าฟ้อนเกี่ยวใช้สายตาจดจ้องที่คู่ฟ้อนอยู่ตลอดเวลา ส่วนศีรษะมีการเอียงมองที่มีมือในขณะที่ตั้งวงเรียกได้ว่า มืออยู่ที่ไหนสายตาจะจดจ้องอยู่ที่มือนั้นเสมอ

จังหวะในการฟ้อนของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ขณะที่ฟ้อนจะย่อเข้าตลอดเวลา มีการย่อหรือยืดยุบลำตัวประกอบจังหวะของแคนอยู่ 2 จังหวะ คือ ย่อนจังหวะใหญ่ เป็นการยืด-ยุบลำตัวตามจังหวะแคนที่เร็วแต่จะยืดยุบลำตัวให้ช้ากว่าจังหวะแคน และย่อนจังหวะเล็ก คือ การยืด-ยุบลำตัวตามจังหวะของแคนด้วยความถี่และกระชับ

สรุป

หมอลำฉวีวรรณ พันธุ ได้เริ่มฝึกฝนการแสดงหมอลำตั้งแต่เยาว์วัย ด้วยพรสวรรค์และใจที่รักในอาชีพหมอลำและความมานะอดทนในการฝึกฝนด้วยวิธีการต่างๆ การหาความรู้และฝึกทักษะเพิ่มเติมจากศิลปินชั้นครูแล้วนำองค์ความรู้เหล่านั้นมาประยุกต์และสร้างอัตลักษณ์ทางด้านศิลปะการแสดงให้แบบเฉพาะของตนเอง ด้วยน้ำเสียงที่ไพเราะ และเอื้อนลูกคอได้หลายชั้น อีกทั้งยังมีท่าฟ้อนที่งดงามทำให้เป็นที่ประทับใจและชื่นชอบของผู้คนทั่วไปจนกลายเป็นศิลปะอันล้ำค่า

กลอนลำมีจุดเด่นที่เนื้อหาของกลอนลำที่สะท้อนวิถีชีวิตและสังคมของชาวอีสานในหลากหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ และด้านอื่นๆ ที่มีเนื้อหาลึกซึ้งกินใจด้วยการใช้คำหรือภาษาอีสานโบราณเข้ามาผสมผสานทำให้เกิดอรรถรส ในการฟังที่ทำให้ผู้ฟังมีอารมณ์และความรู้สึกคล้อยตาม

หมอลำฉวีวรรณ พันธุ ถือได้ว่าเป็นผู้นุรักษ์ท่าฟ้อนพื้นเมืองอีสานไว้ได้อย่างสมบูรณ์ อีกทั้งยังได้คิดประดิษฐ์ท่าฟ้อนขึ้นใหม่จากจินตนาการโดยเลียนแบบและดัดแปลงมาจากสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัว เช่น ท่าทางจากสัตว์ ท่าทางจากธรรมชาติและวิถีชีวิตของคนอีสานเมื่อท่านได้มาเป็นอาจารย์สอนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ดท่านจึงได้รวบรวมท่าฟ้อนไว้เป็นแบบแผนจากท่าฟ้อนอีสานที่มักจะมีท่าทางที่มีความเป็นอิสระสูงไม่ว่าจะเป็นระดับมือ การก้าวเท้า การถ่ายน้ำหนักตัว การเอียงศีรษะ การใช้มือ การเคลื่อนไหวต่างๆ เหล่านี้ มาจัดให้เป็นระเบียบในรูปแบบของการฟ้อน

อัตลักษณ์ความเป็นอีสาน

การบัญญัติคำนิยามการฟ้อนอีสานของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ เป็นการบัญญัติขึ้นมาจากรากฐานเดิมในการฟ้อนของหมอลำ และลักษณะบุคลิกท่าทางในวิถีพื้นบ้านของคนอีสานที่สะท้อนออกมาในบริบทต่างๆ เช่น การแสดงในมหรสพ การแสดงในงานบุญประเพณีต่างๆ และการละเล่นจะมีคำนำหน้าชุด การแสดงนั้นๆ โดยมีชื่อเรียกอยู่ 2 คำ คือ “เซิ้ง และ ฟ้อน” โดยการปฏิบัติท่าทางดังกล่าวมีลักษณะท่าทางที่แตกต่างกัน ดังนี้ เมื่อคนอีสานจะฟ้อนประกอบการเซิ้ง อาทิ เซิ้งบั้งไฟ เซิ้งนางแมว เซิ้งนางตั้ง เป็นต้น จะไม่นิยมเรียกว่า “ฟ้อน” แต่จะนิยมเรียกการแสดงดังกล่าวว่า “เซิ้ง” ซึ่งมีความหมายที่แฝงอยู่สองอย่าง คือ การร้องหรือการจ่ายกาพย์กลอน

และการพอนประกอบภาพลักษณ์นั้นจะเรียกรวมกันว่า “แข็ง” ส่วนคำว่า “พอน” คือ การปฏิบัติท่าทางที่ปรากฏในการแสดงหมอลำประเภทต่างๆ และหมายถึงการแสดงที่เป็น ระเบ่า รำ พอน หรือแข็งของการแสดงภาคอีสาน

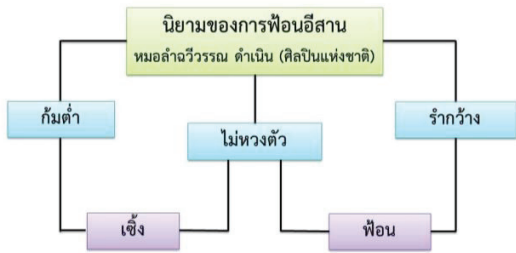
อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง นาฏยลักษณะการพอนอีสานของ ฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ จากการศึกษาค้นคว้าตามความมุ่งหมาย ผู้วิจัยมีข้อค้นพบที่เป็นประเด็นหลักนำมาอภิปรายได้ ดังนี้

ท่าพอนที่โดดเด่นของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ศิลปินแห่งชาติ มีต้นเค้ามาจากภูมิปัญญาของศิลปินหมอลำชั้นครูของภาคอีสานหลายท่านซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากกลุ่มวัฒนธรรมการพอนของหมอลำที่เป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่ใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน โดยไม่ได้มีการผสมผสานกับการรำแบบนาฏยศิลป์ไทย จึงถือได้ว่าศิลปะการพอนของศิลปินหมอลำเป็นพื้นฐานอันสำคัญที่สามารถแสดงให้เห็นถึงสุนทรียะด้านความงามแบบพื้นเมืองอีสาน และลักษณะเฉพาะของการพอนอีสานที่แท้จริง นาฏยลักษณะดังกล่าวเป็นการสร้างอัตลักษณ์ของการพอนอีสานที่มีรากฐานมาจากโครงสร้างท่าพอนของหมอลำ และท่าทางพื้นฐานของคนอีสานที่แสดงออกในวิถีชีวิตประเพณี และการละเล่นในชีวิตประจำวันมาผสมผสานกัน

ด้านความรู้พบว่า การพอนของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ท่าพอนมีความเรียบร้อยนุ่มนวลแต่เคลื่อนไหวด้วยพลังที่แฝงไว้ภายในแสดงถึงเพศของสตรีอีสานได้อย่างเด่นชัด หมอลำฉวีวรรณเป็นผู้มีลีลาท่าทางการพอนอีสานที่เรียกว่า

“พอนแบบนางเอก” ซึ่งเกิดจากการได้ศึกษาเรียนรู้ท่าทางการพอนจากบรมครูหมอลำที่มีชื่อเสียงโด่งดังของภาคอีสานแล้วนำความรู้ที่ได้มาฝึกฝนทำให้เกิดความชำนาญจนพัฒนาเป็นความสามารถเฉพาะตัว ท่าพอนที่แสดงให้เห็นถึงความชำนาญซึ่งเรียกได้ว่ามีทักษะสูงในการเคลื่อนไหวร่างกายส่วนต่างๆ อาทิ ศีรษะ แขน มือ ไหล่ ลำตัว และเท้า ที่มีการจัดวางท่าทางใหม่มีความสัมพันธ์และสมดุลกันอย่างลงตัวและเหมาะสมเป็นความงามที่สะท้อนถึงสุนทรียะแบบพื้นเมืองอีสานอย่างแท้จริง นอกจากนี้คำนิยามของการพอนอีสาน คือ “ก้มต่ำ” จะใช้ในการแสดงประเภทลำแข็ง หรือพอนแข็ง เนื่องจากการแข็งของคนอีสานจะปรากฏท่าพอนที่มีการก้มต่ำมากกว่าการพอนที่วาดมือกว้าง ถ้าจะให้เกิดความสวยงาม ผู้พอนแข็งจะต้องใช้ท่าทางที่มีลักษณะการก้มที่มากเป็นพิเศษ ส่วน “รำกว้าง” จะใช้ในลักษณะลีลาท่าทางการพอนเพื่อให้เกิดความสวยงามผู้พอนจะต้องวาดมือให้กว้างออกห่างจากลำตัว “ไม่หวงดัว” คือ การปลดปล่อยร่างกายในการเคลื่อนไหว สรีระร่างกายส่วนต่างๆ อย่างเต็มตัวหรือเรียกว่า “รำให้สุดตัว” จะใช้ประกอบการแสดงทั้ง 2 ประเภท คือ การแข็งและพอน ยังนับได้ว่าคำนิยามนี้เป็น หัวใจสำคัญของการพอนอีสานซึ่งสอดคล้องกับ สิทธิรัตน์ ภูแก้ว (2550, หน้า 137) ได้กล่าวไว้ว่า ท่าพอนของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ เป็นท่าพอนที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากหมอลำชั้นครูหลายๆ ท่าน เช่น หมอลำเคนดาเหลา หมอลำคำปุ่น ฟุ้งสุข หมอลำชาติ ตู๊แตก เป็นต้น ซึ่งกล่าวได้ว่าท่าพอนของหมอลำฉวีวรรณเป็นศูนย์รวมของท่าพอนหมอลำชั้นครูเลยก็ว่าได้

ภาพประกอบ 6 แผนผังการนำคำนิยามไปใช้ประกอบการแสดงทางด้านนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสาน
ที่มา: สุวิวัฒน์ แจ่มใส, 2565

แนวทางในการนำเอาคำนิยามของการฟ้อนอีสานของหมอลำฉวีวรรณ พันธุ ไปใช้ประกอบการแสดงทางด้านนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสานในการเซ็งและการฟ้อนสามารถสรุปได้ ดังนี้ “ก้มต่ำ” จะปรากฏในการแสดงประเภทลำเซ็งหรือฟ้อนเซ็ง เนื่องจากการเซ็งของคนอีสานจะปรากฏท่าฟ้อนที่มีการก้มต่ำมากกว่าการฟ้อนที่วาดมือกว้าง ถ้าจะให้เกิดความสวยงามผู้ฟ้อนเซ็งจะต้องใช้ท่าทางที่มีลักษณะก้มมากเป็นพิเศษ “รำกว้าง” จะอยู่ในลักษณะลีลาท่าทางของการฟ้อน

เพื่อให้เกิดความสวยงามผู้ฟ้อนจะต้องวาดมือให้กว้างออกจากลำตัว “ไม่หวงตัว” คือที่อาศัยเอกลักษณ์หรือลักษณะเด่น โดยการประยุกต์จากจารีตเดิม คือ การสร้างอัตลักษณ์ของการฟ้อนอีสานจากโครงสร้างท่าฟ้อนของหมอลำหรือท่าทางการแสดงของคนอีสานมาผสมผสานกันเพื่อวิเคราะห์ให้เห็นหลักของการฟ้อนอีสานที่เป็นนาฏจารีตดั้งเดิม

เป็นการเคลื่อนไหวสรีระร่างกายส่วนต่าง ๆ ประกอบท่าทางการเซ็งและฟ้อนออกไปอย่างเต็มตัวหรือมากเป็นพิเศษซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดนาฏยประดิษฐ์ของสุรพล วิรุฬห์รักษ์ (2543, หน้า 211-219) ได้กล่าวว่า เป็นรูปแบบการคิด

ข้อเสนอแนะ

ควรมีการนำเอาผลการวิจัยมาปรับทำในเชิงปฏิบัติในรูปแบบสื่อที่สามารถปฏิบัติให้ดูและสามารถปฏิบัติตามได้ ซึ่งจะเป็นคุณประโยชน์ต่อนาฏยศิลป์พื้นเมืองอีสานในอนาคตต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ชัชวาลย์ วงษ์ประเสริฐ. (2532). *ศิลปะการฟ้อนภาคอีสาน*. สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

ยุทธศิลป์ จุฬาริฉัตร. (2539). *การฟ้อนอีสาน* [วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].

ราชันย์ เจริญแก่นทราย. (2554). *กลวิธีการลำกลอน หมอลำฉวีวรรณ พันธุ* [วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2543). *นาฏยศิลป์ปริทรรศน์* (พิมพ์ครั้งที่ 1). ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. (2547). *หลักการแสดงนาฏยศิลป์ปริทรรศน์* (พิมพ์ครั้งที่ 1). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สิทธิรัตน์ ภูแก้ว. (2550). *การฟ้อนเกี่ยวของหมอลำกลอนवादอุปราชธานี* [งานวิจัยศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].